

EKSKURZIJA SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA PO DELU GORSKEGA KOTARJA IN NA POSVET V ZAGREB

6. IN 7. OKTOBER 2005; POUČNA, PRIJETNA – NAJ SE PONOVI!

Dr. Marko Teršeglav ob (pod) nadposteljniku v Prezidu.
Foto: Alenka Čas, 6. 10. 2005

Pozorni poslušalci skrbnice »kuće Vesel« v Prezidu. Foto:
Alenka Čas, 6. 10. 2005

Kolikor ima Slovenija mej, toliko ima zamejskih Slovencev – in posvetovanja, kjer sodeluje več organizatorjev (pa naštejete, kdo!), se odvijajo lepo po vrsti: po zamejcih v Italiji, Avstriji in na Madžarskem so letos prišli na vrsto bratje Slovenci v Zagrebu. Verjetno sta se lokacija in tema posveta nekako skladali s hrvaško-slovenskimi vzporednicami, legendarnimi sestanki in razpravljani med etnološkimi kolegi obeh narodnosti, ki so se bienalno dogajali, vsaj tako se zdi, nekoč pred davnimi časi, dasiravno je od takrat minilo šele 15 let. Hrvaško-slovenske vzporednice so lansko leto obnovili, o zamejcih pa tečejo posvetovanja tako rekoč vsako leto.

Kako so potekale letošnje priprave, ki se jih je lotila in uspešno končala dr. Katalin Munda Hirnök, mi ni bilo dano vedeti, ob koncu smo bili postavljeni pred izvršeno dejstvo: posvetovanje o etnološki dediščini in kulturni podobi Slovencev na Hrvaškem bo v Slovenskem domu v Zagrebu, kamor so nas prijazno povabili člani Kulturnoprosvetnega društva »Slovenski dom«. Slovenski udeleženci naj bi se dan prej podali na pot in se preko dela Gorskega kotarja seznanili s čudovito pokrajino, ki je večini med njimi bolj malo znana.

Ko se je Mojca Račič v svoji društveni vlogi ukvarjala z logistiko ekskurzije, si prav gotovo ni predstavljala, da nam bo slovensko-hrvaški duh dežja za prvi dan pripravil poseben praznik moče in megle, ki je pri nekaterih vzbudila rahlo slabo voljo. Toda če bi natančno analizirali dogodke, bi se končno izkazalo, da škode ni bilo prevelike – tudi voda v čevljih kolegici, ki je posebno občutljiva, ni prinesla nobenega prehlada. Smola se je držala fotoagrafov, ki so bili ob lepe barve in daljne poglede, in seveda vsi smo po malem sitnarili, da »se nič ne vidi«, ker je bil meglen zid kot prilepljen na zelene travnike in drevesa.

Ko smo se zjutraj zbirali ob avtobusu in premlevali itinerarij, smo se nepoučeni (v zemljopisu!) zbal (poleg avtorice tega spisa morda še kdo), kako bomo prestali potovanje čez Babno polje, »kjer je na Slovenskem večni mrz in led«. Šlo je brez

hudih preizkušenj, posebno še, ker mi je dr. Mojca Ravnikova v primeru hude nuje obljubila ene njenih novih žab, ki pa jih ni bilo treba preizkusiti.

V Prezidu smo prevozili mejo, še vedno so tu ostanki rimskega limesa, kar je za ponosne prebivalce bližnjica do rimskih časov. Lilo je kot iz škafa in po asfaltni cesti smo se sprehodili kot po nizkem otroškem bazenčku, kjer se otroci za šalo špricajo. S prijaznimi domačinkami, ki skrbijo za številne turiste (le od kod se jemljejo?), smo se končno nagneti v Goransko »kuču Vesel«, kjer razkazujejo notranjo opremo hiše, ki je bila vse do leta 1992 naseljena. Od takrat je urejena za ogled.

Prezid je danes obmejna vas z okrog 800 prebivalci; s ponosom so nam povedali, da jih je bilo pred prvo svetovno vojno že več kot 1.800. Preživljali so se z lesom, saj je področje gozdnato, zime so dolge in snežene in tako so nam razložili tudi gradnjo Veselove hiše, ki je tipična za te kraje: pod stanovanjskim delom, kjer kurijo peč, je hlev z živino, toplota se seli s spodnje v zgornjo etažo in obratno.

V hiši so zbrali predmete, ki so jih dobili od bližnjih darovalcev – domačinov in ki predstavljajo notranjost prezidanskih hiš v preteklem stoletju. Težko je celi trumi obiskovalcev, pa naj bodo upokojenci ali pa etnologi, ki so prišli od daleč, tako naenkrat razložiti posebnosti svojega kraja. Navdušenje domačinov, ki so si srčno prizadevali za ureditev in predstavitev nečesa lastnega, starega in neponovljivega, nekaj, kar je njihovo, to pa jim je uspelo v tistem trenutku, ko je bila hiša napolnjena: to navdušenje je pravzaprav tisto, kar mora obiskovalec najbolj občudovati. Pohišstvo, slike, prtički, vse to so le opredmeteni pojmi identitete, nekaj, s čimer se domačini povezujejo in ponašajo. Zato se mi vedno zdi, da se je treba v takih hišah gibati z ljubeznijo in bolj kot predmete, ki so včasih tudi ponesrečeno izbrani, občudovati voljo in ponos predstaviteljev. »To je naše!« govori ves prostor mimo vse razlage, ki prihaja iz vodnikovih ust.

In ko je bil govor o nenavadnem, in spet! samo njihovem prezidanskem dialektu, sem z navdušenjem pogledala izvezen prtiček na steni, ki je govoril: »Ne delaj si preveč skrbi, ker Bog vse najboljše uredi!« To niti ni prezidansčina, ampak prava slovensčina, ki je zašla čez mejo, kakor so nekdanj zahajali v te kraje po poslih in zaradi družabnih stikov prebivalci sosednjih krajev, držav in jezikov. Prizor na steni, bržkone namenjen kuhinji, je prikazoval brezskrben bidermajerski parček – dekle se ob šopku rožic spogleduje s kavalirjem, ki ji sedi naproti in igra na mandolino. Le kaj si je lahko mislila navadna kmečka punca, ki si je izbrala slikovno predlogo – da gleda prizor iz pravljice? Bili smo opozorjeni, da je bilo v teh krajih vezenje prtičkov zelo popularno in precej znano in da so s svojimi izdelki ženske zaslužile kakšen dinar in dobivale celo nagrade na raznih obrtniških razstavah. In res je bila Veselova hiša polna vezenih prtičkov, ki so poučevali vsakokratne obiskovalce verjetno na popolnoma enak način kot nekdanj domačine in njihove goste, kaj je lepo in dostojno in kaj se spodobi za urejeno gospodinjstvo. Kaj pa zdaj nadomešča napise po stenah kuhinj?

Medtem ko smo občudovali urejene prostore Veselove hiše, ki so bili tesni že za samo družino, kaj šele za vse radovedne obiskovalce, se je zunaj naliv malce unesel, šofer pa je pocrk-ljal mokre etnologue na prav poseben način: pripeljal je skoraj

Zbirka v Mestni hiši v Čabru. Foto: Alenka Čas, 6. 10. 2005

Prvi referat smo poslušali kar na terenu – Jože Primc je govoril o »izginulih Slovencih«. Foto: Alenka Čas, 6. 10. 2005

do hiše. Medtem smo izvedeli še marsikaj zanimivega o Prezidancih, ki so se podajali za delom, ki so ga bili vajeni iz domačih gozdov, prav tja v slavonske gozdove. In tam so jih, ne krive ne dolžne, imenovali Kranjce.

Čez Kozji vrh smo se pripeljali v Čabransko dolino, iz ene megle smo prišli v drugo. Ta pokrajina je bržkone čudovita, če je obsijana s soncem; nam je bila namenjena v sivi barvi. Kar

Skupinska slika na stopnicah pod cerkvijo v Čabru. Foto: Alenka Čas, 6. 10. 2005

»Vodja« rajže mag. Marko Smole dobro pozna tudi druge spomenike v Pleščah – v vaški cerkvi. Foto: Alenka Čas, 6. 10. 2005

smo videli v barvah, so bile stavbe od znotraj – obnovljen in lepo vzdrževan »kaštel Zrinjskih« in cerkev Antona Padovanskega, ki kraljuje nad mestom.

Čabar je že davno tega preživel svoje najlepše in najbogatejše čase, ki so bili najtesneje povezani s predelavo železove rude in predvsem z družino Zrinjskih. Že iz leta 1492 obstaja prošnja grofu v Kočevju za izkoriščanje železove rude, šele Peter Zrinjski pa je v 17. stoletju postavil železarno v Čabranski dolini, kar je kraj za kratek čas bliskovito povzdignilo. Zrinjski je skupaj s Krstom Frankopanom sodeloval v zaroti proti avstrijskemu dvoru, obsojena sta bila leta 1671, zaradi česar je celotna gospodarska panoga začela propadati. Z železarstvom seveda niso mogli takoj prenehati, tako da so obrati nekaj časa spadali pod ogrsko komoro, kratek čas celo pod Idrijo. Potem pa se je leta 1711 zgodila velika naravna katastrofa, ko je Čabranka tako narasla, da je zalila vso železarno; od takrat si ni več opomogla. Menda je skoraj 200 železarskih delavcev prihajalo tudi iz drugih krajev. Ena sama povodenj bi seveda ne mogla uničiti celotne gospodarske panoge, če bi bili dani drugi pogoji za njen razvoj. Tako pa je vse skupaj počasi nehalo in kranjski Zoisi s svojimi železarskimi obrati na Gorenjskem so zadali pravi konec nekdanji cvetoči Čabranski dolini.

Več kot opazno pa je, kako se slava in spoštovanje do Zrinjskih

ohranjata skozi stoletja, cesarstva in republike. Njihova imena nosijo velika šola, ki pa ima danes malo učencev, in glavna ulica, zgodovinski pojem pa ostaja še kak Mali Čabar, ki danes v primerjavi z drugimi hrvatskimi pokrajinami ne pomeni skoraj nič. Je tako rekoč živ primer domovinske vzgoje.

Dvorec Zrinjskih, ki rabi upravnim poslom občine, hrani majhne spomine na lastno zgodovino. Veliko zbirko svojih slik je Čabru doniral Vilim Svečnjak, na kar so lahko izjemno ponosni. Vsekakor bolj kot na nekoliko bizarno zbirko lovskih trofej, ki si jih je nabral zagnani lovec – domačin in jih podaril dvorcu, bržčas zato, da ga ne bi doma strašili rogovi mladih pobitih srnjačkov.

Svečnjakove slike so bile izjemno ozadje za predstavitev domačega pesnika Puhogradskega, kar sta storila dr. Marija Stanonikova in pesnik sam. Tam je tudi upokojeni novinar Jože Primc prvič predstavil svoj referat, ki je govoril o izginulih Slovencih. O tistih Slovencih, ki so še v prejšnjih stoletjih prebivali na zdajšnjem hrvatskem ozemlju, kar je po Primčevem mnenju zapisano v literaturi, ki pa je nihče ne pozna ali noče poznati. Navzočim etnologom je bila problematika bolj ali manj tuja in le dr. Vera Kržišnik Bzkić, edina strokovnjakinja na tem področju, je nemudoma profesionalno sekundirala, prvič v gradu, potem pa še vsakič, ko se je Primc prijavil k besedi. Vendar je bilo premalo tako časa kot volje, da bi se ta tema razjasnila do kraja.

Iz Čabra smo se namenili v Plešče, majhno obmejno vas, ki skriva lepo presenečenje: mag. Marko Smole, tehnik po študiju, ki so ga etnologi povabili s seboj, je namreč že med vožnjo razlagal zgodovino in dogodke z obmejnega območja in nam pokazal domačo hišo. »Palčava šiša«, kot ji pravijo domačini, je v družinski lasti že več kot stoletje in pol, in veliko volje, dela in odrekaj je bilo potrebnih, da je zdaj spet v takem stanju, v kakršnem je bila ob koncu 19. stoletja, ko je bila sredi preprostih in razmeroma slabo situiranih sovaščanov dom naprednih bogatih trgovcev, gostilničarjev in pozneje tudi politikov. Mogočna stavba sredi vasi, soseda cerkve in gostilne, skriva v svoji notranjščini še več prostorov, kot se to kaže navzven. V pritličju je rekonstruirana špicerijska trgovina, v nadstropju in na podstrešju pa so spalnice, saloni in pisarne – izjemno zanimiva mešanica podeželske gosposke. Primerjava s Kersnikovo *Jaro gospodo* se ponuja kar sama od sebe, ne da bi želela biti nevljudna.

In spet človeka dobesedno prevzame pristna skrb za tisto »naše in staro«, kar je dobesedno odnesel čas, pa bi bilo lepo, če bi se spet pričaralo nazaj. Užitki ob vsakem predmetu, ob vsakem prostoru posebej, ki ga uspe lastnikom spet opremiti, to je tisto, kar velja!

Ko smo se odpeljali, nas je na nekem popolnoma neuglednem kraju ustavilo nekaj skal, ki so se, bržčas komaj nekaj minut, preden smo se pripeljali tja, prikotalile z razmočenega hriba, nekaj podobnega kot majhen plaz. Nekaj mladih etnologov je stopilo iz avtobusa in ročno premaknilo skale: naj se ve, iz katerih krajev je bil Peter Klepec!

Še vedno se je po travnikih vlekla megla in tla so bila še prav tako mokra kot na začetku. In spolzka, kar je pripomoglo k temu, da je nekemu članu etnološke ekspedicije na majhnem mostičku spodrsnilo, tako da se je komaj ujel, oziroma bolj rečeno, so ga ujeli. Namenjeni smo bili na ogled ene redkih še

delujočih žag. S kolegico Zoro sva medtem obiskali mladega žagarja (ki se tudi piše Žagar) v hiši, kjer živi z očetom; očitno tudi tukaj primanjkuje nevest. Prijazni fant nama je razlagal, kako hodi v službo, da je lovec, pa so govorile nagačene živali na stenah. Nekako se mu je bilo treba zahvaliti, saj nama je ponudil tudi piškote, pa sem ga v zahvalo slikala s Zoro.

Do Delnic ni bilo daleč, tam pa smo še pred temo obiskali »kučo Rački«, spomenik starim časom, nekaj podobnega kot je bila »hiša Vesel« v Čabru.

Tudi Delnice so preživele svoje vzpone in padce, v 16. stol. so bile zaradi stalnih turških vpadov praktično popolnoma opustele. Pozneje se je naselitev spet povečala, zdaj so nekako upravno središče Gorskega kotarja.

Od Delnic do Zagreba je bil le še kratek skok in z avtobusom so nas pripeljali prav na večerni sprejem v »Slovenski dom«. Kljub nekaterim pomislekom, ali naj gremo v hotel prej ali pozneje, je med praktičnimi etnologi prevladalo prepričanje, da se ne smemo trapiti z malenkostmi, zato so se vse etnologinje takoj poslovile od upanja, da bodo pokazale večerne toalete. In med prijaznimi člani, zagrebškimi Slovenci, smo stopicale v terenskih čevljih, »kar pa ni motilo velikega duha«. Bil je prijeten spoznavni večer, s kupicami belega vina in sirovimi gibanicami, priprava na naslednji dan, ko naj bi se v istih prostorih mogoče odkrilo nekaj novih zgodb o slovenskih prebivalcih hrvaške prestolnice.

Ko smo pojedli in popili, kolikor smo mogli, so nas končno odpeljali v hotel. Kdor še ni bil popolnoma dotolčen od celodnevne moče in megle, se je pojavil še v hotelskem bifeju. In teh ni bilo malo. Ne da bi vedeli, do kdaj delajo natararji, smo jim zadnji gostje verjetno nekoliko podaljšali delovni dan, a Kranjci smo pač Kranjci!

Kaj, kako in s čim so se predstavljali številni referenti naslednji dan, pa je že druga, bolj resna zgodba, o kateri poroča glavna organizatorica dr. Katalin Munda Hirnök v samostojnem prispevku.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 25. 11. 2005

»Palčava šiša«. Več fotografij in informacij v prispevku Marka Smoleta v rubriki Etnologija je povsod. Foto: Alenka Čas, 6. 10. 2005

Rajžo smo zvečer končali v Slovenskem domu v Zagrebu. Foto: Alenka Čas, 6. 10. 2005